

странением обрядов сожжения и появлением пантеона, был сооружен ритуальный комплекс. Основными конструктивными элементами его структуры явились культовые площадки для сожжений и для помещения даров, множество жертвенных ямок и зольник. Создание комплекса связано с расцветом, который переживало святилище в первой половине I в. н. э. Наиболее ценный раздел коллекции, имеющей ряд особенностей, составляют серебряные и бронзовые статуэтки. В позднеантичное время обряды сожжения исчезли из культовой практики, территория святилища значительно уменьшилась. В христианский период на его территории сооружались храмы.

N. G. Novitchenkova

SANCTUARY NEAR THE GURZUPHIAN SEDLO PASS

Remains of cult complexes existing at different times beginning from the 7th-6th cent. B. C. to the Late Middle Ages are concentrated in a sanctuary near the Gurzuphian Sedlo pass (1434 m above the sea level) on the Main ridge of the Crimean mountains. A unique safety of the relic itself and things found there makes it possible to study peculiarities of the sanctuary lay-out at different stages of its existence. The ancient world is characterized by usage of cattle maxilla with a great number of votive subjects, often represented by ancient imported things, in sacrifice ceremonies. At the end of the 1st cent. B. C. a ritual complex was erected to meet propagation of cremation rites and advent of a pantheon. It consisted of cult grounds for cremation and for placing gifts, of many sacrifice pits and an ashpit. The complex owed its creation to the flowering of the sanctuary in the first half of the 1st cent. A. D. The most valuable part of the collection embraces silver and bronze statuettes. In the late ancient period cremation ceremonies disappeared from the cult practice and the sanctuary territory considerably decreased. At the Christian period the territory was used for erection of temples.

Одержано 17.06.1992

НОВІ ЗНАХІДКИ ФРАГМЕНТІВ РИМСЬКИХ ШОЛОМІВ У ТАВРИЦІ

В. М. Зубар

У публікації розглядаються два бронзових нащочки від римських шоломів так званого гальського типу, які були знайдені при розкопках святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло.

З 1981 р. Ялтинський історичний музей проводить розкопки варварського святилища, розташованого на головному пасмі Кримських гір, між Гурзуфською яйлою і яйлою Бабуган, біля перевалу Гурзуфське Сідло. Під час археологічних досліджень був відкритий унікальний комплекс речей, які свідчать, що святилище функціонувало з VII—VI ст. до н. е. до епохи середньовіччя. Однак у кількісному відношенні серед знахідок переважали предмети, які датуються I ст. до н. е.— I ст. н. е.¹ Це дозволяє зробити висновок,

* *Висловлюю щирю подяку Н. Г. Новиченковій за надану можливість опублікувати матеріали.*

що саме на цей час припадає період його найбільш інтенсивного функціонування².

Серед численних знахідок, які представлені речами античного виробництва, особливої уваги заслуговують предмети римського озброєння. На відміну від території римських провінцій, в Північному Причорномор'ї такі знахідки дуже рідкісні³. Тому кожний новий екземпляр римського озброєння вартий пильної уваги і детального вивчення, оскільки такі речі дозволяють не тільки розширити дані щодо озброєння римської армії, але є також важливим джерелом для дослідження римської політики в Північному Причорномор'ї.

У 1989 та 1990 рр. під час розкопок святилища було знайдено два бронзових кованих нащочки від двох різних шоломів (рис. 1). Вони виготовлені з листової бронзи товщиною 0,5—1 мм, форма підпрямокутна. Висота 14,2—14,5 см, ширина 9,1 і 10,9 см. З боку, що притулявся до лиця, на рівні рота і очей, нащочки мають округлі вирізи, причому на нащочнику 1989 р. вони глибші, ніж у екземпляра 1990 р. Той бік нащочників, що примикав до шиї, у нижній частині плавно заокруглений. Краї і вирізи ретельно модельовані. У верхній частині, в місці кріплення до шолома, були завіси (обойми), через які проходив дротяний штир. Такий штир із заокругленими кільцеподібними закінченнями зберігся на нащочнику 1989 р. (рис. 1, 1). Мабуть, нащочки мали м'яку основу із шкіри або повсти, яка кріпилася до шолома з внутрішнього боку за допомогою заклепок. На нащочнику 1990 р. у нижній частині розміщені такі ж заклепки (рис. 1, 1). З внутрішнього боку цього нащочника збереглася накладна обойма, через яку проходила зав'язка, що з'єднувала нащочки шолома під підборіддям. На нащочнику 1990 р. були два невисокі вибиті з внутрішнього боку виступи — підпрямокутні із заокругленими кутами у верхній частині і лінзоподібний горизонтальний — у середній. Очевидно, ці виступи виконували функції додаткових ребер твердості, які збільшували опір нащочника при ударі.

Описані деталі слід віднести до великої групи шоломів так званого галь-

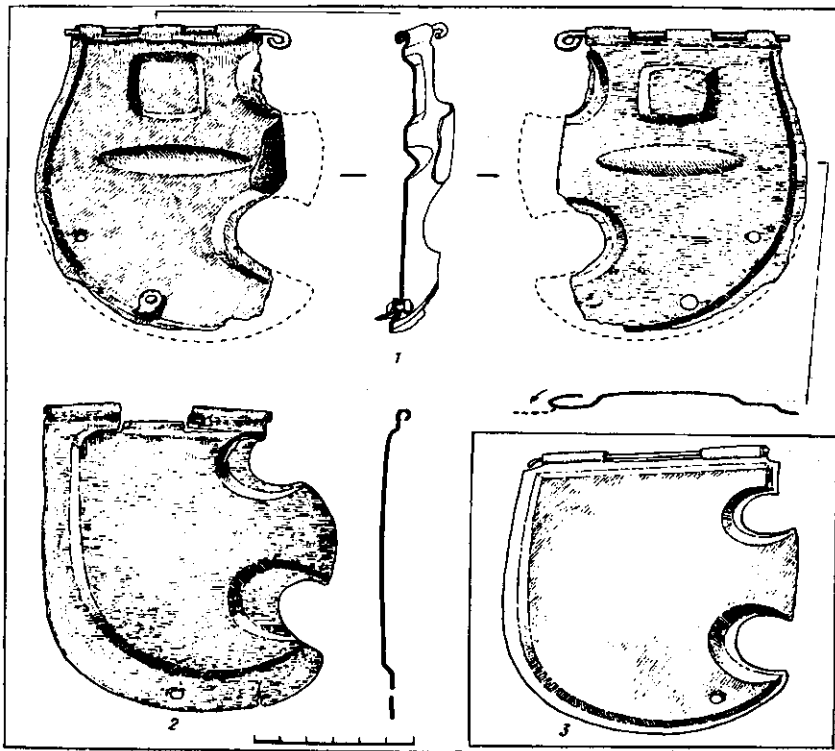

Рис. 1. 1. Нашочник з розкопок 1990 р. 2. Нашочник з розкопок 1989 р. 3. Нашочник залізного шолома так званого гальського типу часів правління Августа. Реконструкція Х. Р. Робінсона.

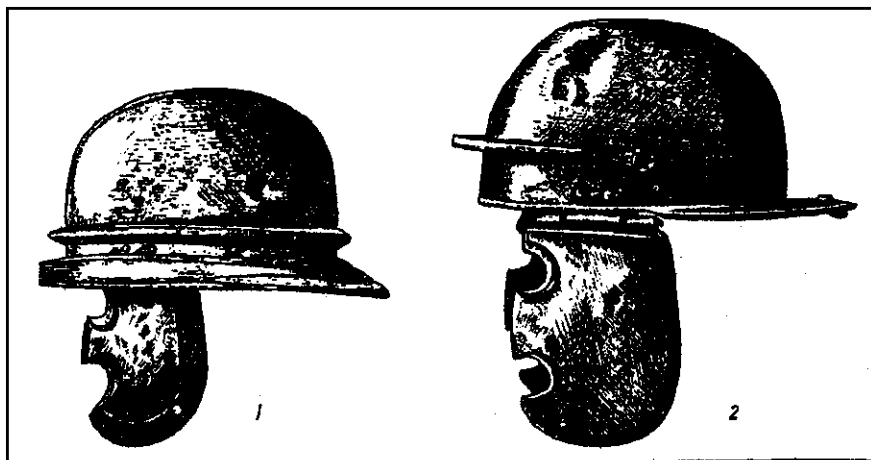

Рис. 2.1. Залізний шолом так званого гальського типу середини I ст. до н. е. з історичного музею м. Берна (за Х. Р. Робінсоном). 2. Бронзовий шолом кінця I ст. до н. е.— початку I ст. н. е. із земельного музею м. Цюріха (за Х. Р. Робінсоном).

ського типу, які були на озброєнні римської армії. Причому, судячи з наявних аналогів, бронзові нащочки, знайдені при розкопках святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло, слід відносити до ранніх типів таких шоломів, які датуються I ст. до н. е. — початком I ст. н. е. (рис. 1, 3; 2)⁴. Отже, нащочки могли потрапити до комплексу святилища не раніш цього часу. При цьому немає жодних сумнівів у тому, що шоломи так званого гальського типу або їх фрагменти могли потрапити сюди лише внаслідок якогось воєнного зіткнення місцевого населення з римськими військами, в результаті чого останніх було розбито, а озброєння та інші трофеї принесено у святилище негрецького, швидше за все жіночого божества, близького за своїми функціями до грецької Артеміди, Тюхе та ін.⁵ На користь цього висновку свідчать фрагменти лускатих панцирів, кольчуг та іншої зброї, які, на відміну від нащочників, що публікуються, не піддаються поки що надійній етнічній атрибуції⁶.

Слід підкреслити, що знахідки шоломів так званого гальського типу або їх фрагментів дуже рідкісні у Причорномор'ї. Крім фрагментів шоломів, які публікуються, ще один бронзовий шолом «імперогальського» типу середини — другої половини I ст. було знайдено неподалік від м. Сочі у 1977 р.⁷ Однак цей екземпляр, який, вірогідно, можна пов'язувати з переміщеннями римських військових частин на східному узбережжі Чорного моря, слід відносити до більш пізнього часу, ніж деталі шоломів з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло. Інші знахідки шоломів такого типу у Північному Причорномор'ї поки що невідомі.

Судячи з відомостей про історію Таврики I ст. до н. е.— початку I ст. н. е., військове зіткнення між римськими військами і місцевим населенням могло мати місце лише в період римсько-боспорської війни 45—49 рр. Близько 45/46 рр. римські війська під командуванням А. Дідія Галла брали участь у династичній боротьбі на Боспорі, в результаті чого царем став Котіс I (45/46—67/68 рр.). Однак Мітрідат VIII, який утік до дандаріїв, після виводу основних римських військ на чолі з А. Дідієм Галлом з Боспору, знову почав боротися за трон. Але внаслідок рішучих дій боспорських військ, які зберегли вірність Котісу, і римських допоміжних когорт під командуванням Г. Юлія Аквілі, що дислокувалися тут після виведення легіонерів А. Дідія Галла, його було знову розбито і видано римлянам царем аорсів. Після цього Мітрідата VIII доставив у Рим прокуратор Понта Юній Цидон⁸.

Описуючи події, пов'язані з римсько-боспорською війною, Тацит зазначав, що після капітуляції міста Успи, що знаходилося в землях сіраків, населення якого було спочатку на боці Мітрідата VIII, кілька кораблів з римськими солдатами під керівництвом Г. Юлія Аквілі було штормом викинуто

на берег, де жили таври. В результаті зіткнення з таврами загинув префект когорти і багато римських солдатів з допоміжного загону, які поверталися на цих кораблях з Боспору. Підкреслимо, що цю подію Тацит відносить до часу, який безпосередньо передував видачі Мітрідата VIII царем Евномом римлянам, тобто до 49 р.⁹

Д. Б. Шелов свого часу вважав, що ці події мали місце десь на узбережжі Азовського моря¹⁰. Однак за писемними джерелами скіфотаври або тавро-скіфи на рубежі н. е. займали гірську частину Таврики і з заходу їх землі межували з Херсонесом, а зі сходу — із скіфами-сатарками (сатархами)¹¹. Отже, зараз немає ніяких підстав пов'язувати таврів Тацита з узбережжям Азовського моря. Більше того, весь комплекс знахідок I ст. до н. е. — I ст. н. е. з святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло і насамперед фрагменти гальських шоломів, що публікуються, свідчать про те, що ця подія відбулася на березі Південного Криму, саме там, де, згідно з писемними джерелами, жили таври або тавро-скіфи¹². При цьому слід звернути увагу, що при розкопках святилища було знайдено багато боспорських і римських монет часів правління Августа, Тіберія, Аспурга, Мітрідата VIII і Котиса I¹³. Серед нумізматичного матеріалу, на жаль, поки що не опублікованого, є чимало монет, які карбувалися на монетних дворах Малої Азії. Це, на думку В. О. Анохіна, свідчить про те, що вони могли потрапити у святилище тільки після розгрому римських кораблів з солдатами допоміжних когорт Юлія Аквілі, що поверталися в Малу Азію з Боспору¹⁴. Цей висновок посередньо підтверджує бронзова статуетка Зевса з святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло, яка датується початком — серединою I ст.¹⁵

Отже, опубліковані нами нащочки шоломів так званого гальського типу слід пов'язувати з подіями заключного етапу римсько-боспорської війни, бо безпосередня присутність у Північному Причорномор'ї римських солдатів, яким могли належати такі шоломи, за наявними зараз джерелами вперше фіксується саме у 45—49 рр. Археологічні матеріали дозволяють уточнити розглянуте повідомлення Тацита відносно місця загибелі римських військових кораблів. Причому пріоритет вірогідності в даному питанні слід віддати археологічним знахідкам, бо Тацит не був безпосереднім свідком цих подій, а, ймовірно, використовував розповіді очевидців, які через недостатню обізнаність у географії Північного Причорномор'я могли помилитися щодо точної локалізації місця загибелі римських кораблів. Природно, остаточну ясність у це питання внесе повна публікація матеріалів з розкопок святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло, які зараз готуються до друку. Однак зроблений висновок і зараз уявляється цілком вірогідним, бо на його користь свідчить увесь комплекс речей античного виробництва і нумізматичний матеріал I ст. до н. е. — I ст. н. е.

Примітки

¹ Новиченкова Н. Г. Работы Ялтинского краеведческого музея // АО за 1982.— М., 1984.— С. 307, 308; Новиченкова Н. Г. Раскопки античного святилища // АО за 1983.— М., 1985.— С. 327, 328; Новиченкова Н. Г. Раскопки святилища у Гурзуфа // АО за 1984.— М., 1986.— С. 282; Новиченкова Н. Г. Раскопки на Гурзуфском Седле // АО за 1985.— М., 1987.— С. 328.

² Novičenkova N., Novičenkov V. Or. cit.— S. 169; Пор.: Мещеряков В. Ф. О культе богини девы в Херсонесе Таврическом // Актуальные проблемы изучения истории религии и атеизма.— Л., 1979.— С. 104—119.

³ Див.: Черненко Е. В., Зубарь В. М., Сон Н. А. Бутероль из Тиры // СА.— 1989.— №2.— С. 250.

⁴ Robinson H. R. The Armour of Imperial Rome.— London, 1975.— P. 29—31, NN 41—43; P. 42—43, NN 91, 94; P. 50—51, NN 100—103; P. 78, N 204—205; Користуючись нагодою, висловлюємо щире подяку Є. В. Черненку за надану допомогу при підготовці цієї публікації.

⁵ Новиченкова Н., Новиченков В. Ор. cit.— S. 169; Пор.: Мещеряков В. Ф. О культе богини девы в Херсонесе Таврическом // Актуальные проблемы изучения истории религии и атеизма.— Л., 1979.— С. 104—119.

⁶ Пор.: Robinson H. R. Ор. cit.— P. 162—173.

⁷ Сударев Н. И. Две находки римского времени из г. Сочи // Древности Северного Кавказа и Причерноморья.— М., 1991.— С. 143—145.— Рис. 1.

⁸ Див.: Тас. Апп. XII, 15—21; Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах // «АРХЕОЛОГИЯ», № 1, 1993 р.

дарствах Северного Причерноморья.— М., 1954.— С. 131—132; *Gajdukevic V. F. Das Bosphoranische Reich.*— Berlin, 1971.— S. 339—342; *Цветаева Г. А.* Боспор и Рим.— М., 1979.— С. 16, 34; *Шелов Д. Б.* Римляне в Северном Причерноморье во II в. // ВДИ.— 1981.— № 4.— С. 52, 53, 61; *Фролова Н. А.* Золотая монета 338 г. 6. э.-41 г. н. э. Митридата III из собрания ГИМ // ВДИ.— 1986.— № 4.— С. 55—58, прим. 20 та ін.

⁹ *Тас. Апп.* XII, 18—20.

¹⁰ *Шелов Д. Б.* Указ. соч.— С. 53.

¹¹ *Plin. NH, 85; Пор.: Eust. do Dion Per., 163; Соломоник Е. І.* Про значения термину «тавроскіфи» // АП АН УРСР.— 1962.— Т. 11.— С. 155; *Десятчиков Ю. М.* Сатархи // ВДИ.— 1973.— № 1.— С. 134, 143; *Масленников А. А.* Население Боспорского государства в первые вв. н. э.— М., 1990.— С. 82—83.— Рис. 17.

¹² *Соломоник Е. І.* Вказ. праця.— С. 153—158.

¹³ *Novičenkova N., Novičenkov V.* Op. cit.— 168.

¹⁴ *Анохин В. А.* Монетное дело античных городов Северо-Западного Причерноморья.— К., 1989.— С. 60.

¹⁵ *Трейстер М. Ю.* Бронзовая статуэтка Юпитера Капитолийского из Мысхако // ВДИ.— 1992.— № 2.— С. 51.

В. М. Зубарь

НОВЫЕ НАХОДКИ ФРАГМЕНТОВ РИМСКИХ ШЛЕМОВ В ТАВРИКЕ

В публикации рассматриваются два бронзовых нащечника от римских шлемов так называемого галльского типа I в. до н. э.— начала I в. н. э., которые были обнаружены при раскопках варварского святилища у перевала Гурзуфское Седло. На основании анализа типологии нащечников и другого материала автор приходит к выводу о том, что фрагменты римских шлемов попали в комплекс святилища после разгрома таврами солдат римских вспомогательных когорт, которые возвращались после окончания римско-боспорской войны на кораблях к месту своей постоянной дислокации в Малой Азии. Как сообщает Тацит, около 49 г. несколько римских кораблей во время шторма было выброшено на берег и плывшие на них солдаты стали добычей тавров. Среди трофеев, принесенных после стычки с римскими солдатами на Южном берегу Крыма, были и публикуемые нащечники шлемов.

V. M. Zubar

NEW FINDINGS OF FRAGMENTS OF ROMAN HELMETS IN TAURICA

Two bronze cheek-protectors of the Roman helmets of the so-called Gallic type of the 1st cent. B. C.— beginning of the 1st cent. A. D. which found in excavations of the Barbarian sanctuary near the Gurzuphian Sedlo pass are discussed in the paper. Proceeding from the analysis of the typology of cheek-protectors and other data, the author have come to the conclusion that fragments of the Roman helmets were brought to the sanctuary complex after a defeat inflicted by Taurians to Roman soldiers from auxiliary cohorts who were coming back on board ships to the place of their constant dislocation in Asia Minor when the Roman-Bosphorian war was over. As Tacitus informed, approximately in 49 several Roman ships were cast ashore during a storm and soldiers who were aboard had fallen a prey to Taurians. Among the things captured by the latter after their skirmish with Roman soldiers on the Southern coast of Crimea there were cheek-protectors of question.

Одержано 09.09.1991.